

TÖRTÉNETI IRODALOM

EGYHÁZ, TÁRSADALOM ÉS MŰVELŐDÉS BOD PÉTER (1712–1769) KORÁBAN

A nagyenyedi és magyarigeni „Bod Péter háromszáz éve” konferencia (2012. május 2–3.) tanulmánykötete

Szerkesztette: Gudor Botond, Kurucz György, Sepsi Enikő

Károli Gáspár Református Egyetem – L’Harmattan Kiadó, Budapest, 2012. 317 o.

Konferenciával és annak előadásait szerkesztett formában tartalmazó, méltó ünnepi kötet emlékezett meg a történész, egyháztörténész, könyvtáros, levéltáros szakma az enciklopédikus műveltségű erdélyi tudós, a magyar művelődéstörténet kiemelkedő alakja, Bod Péter református lelkész születésének háromszázadik évfordulójáról. A kétnapos konferenciát a nagyenyedi Bethlen Gábor Kollégium dísztermében és a magyarigeni református templomban rendezte meg több társszervező, a Bethlen Gábor Dokumentációs Könyvtár, a Magyarigeni Református Egyház-közösség, a sepsiszentgyörgyi Bod Péter Megyei Könyvtár, Kovászna Megye Tanácsa, a Károli Gáspár Református Egyetem Bölcsészettudományi Kara és a Gyulafehérvári Egyetem Történettudományi Kutatóintézete, a budapesti Bethlen Gábor Alap támogatásával. Nemcsak a rendezők stáblistája illusztris, hanem a résztvevőké is, hiszen romániai és magyarországi egyetemi oktatók, kutatók, de külföldi intézmények, köztük svájci, hollandiai, angliai kutatóintézetek szakemberei alkotják.

A három nagy tematikai egységbe (I. Az enyedi alma mater vonzásában; II. Bod Péter életkörülményei és lelkési szolgálata; III. Bod Péter a tudós) sorolt tanulmányok a 18. század sajátos történeti, egyház- és művelődéstörténeti mozzanatait, jellemzőit tárják fel és mutatják be a levéltári kutatásokon alapuló legújabb kutatási eredmények alapján. Ezek közül is azokat, melyek az egykori enyedi diák, majd leideni peregrinus, utóbb református lelkész műveltségét, mentalitását, lelkési szolgálatát, életkörülményeit, tudományos tevékenységét meghatározták. A módszer, illetve megközelítési mód célravezető volt, hiszen sikerült a tudós lelkész tevékenységét korának összetett művelődés- és egyháztörténeti viszonyainak összefüggésrendszerében értelmezni: Bod Péter nagyformátumú életműve a maga teljességében és sokszínűségében mutatkozik meg. A tanulmányok nagyobbik része szorosan foglalkozik munkásságával, változatos tematikai megközelítésben. Ennek forrása, ahogyan azt a szerkesztők a kötet előszavában megfogalmazták, éppen magas szintű irodalomtörténeti vagy jogi — tegyük hozzá: történeti, egyháztörténeti — műveltségre volt, valamint sokrétű érdeklődése, többek között botanikai, kertészeti, kartográfiai ismeretei.

Már a kötet külső borítója is újdonságot jelent és a kuriozitást tükrözi: Bod Péter nemrégiben előkerült, címerrel díszített, korabeli, eredetileg a kolozsvári Bánffy-palotában működő Szépművészeti Múzeumban lappangó, színes portréjának felhasználásával készült. A kiadvány belső képe: szerkesztése, tagolása, puritán tipográfiája, áttekinthető szövegtükre is méltán szolgálja az ünnepi célkitűzést. Illusztrációinak minőségéről, azok egyenetlen színvonaláról, ugyanakkor sajnos ez nem mondható el, mert elsősorban a fekete-fehér térképek közül nem egy kivehetetlen és emiatt értelmezhetetlen (különösen a 244–248. oldal térképei) – a kötet megérdemelt volna sokkal színvonalasabb illusztrációkat is.

Az első és legterjedelmesebb tematikai egység — mely önmagában a kiadvány majdnem felét teszi ki és kilenc szerző írását tartalmazza — Bod Péter korának erdélyi vallási, valláspolitikai, művelődéstörténeti, intézménytörténeti viszonyaival, valamint az európai protestáns egyetemekre irányuló 17–18. századi erdélyi peregrináció jellemzőivel, sajátosságaival foglalkozik.

Kurucz György a 18. századi magyarországi és erdélyi református egyház angol diplomáciai kezdeményezéseit tárta föl *A Carolina Resolutio és a protestáns vallásgyakorlat...* című tanulmányában. Megállapítja: a Rákóczi-szabadságharcnál éles határvonal húzódik a korábbi évszázadokhoz képest a Habsburgok kormányzati, adminisztratív és a római katolikus egyházpolitikai megnyilvánulásainak vonatkozásában. Vitathatatlan ugyanis, hogy Rákóczi egyházpolitikájának eredményei a szabadságharc folyamán a magyar protestánsok célkitűzéseit egy egységes európai konf-

protestánsok ellen hozott intézkedéseiről beszámolva. A tudós azonban nemcsak Zürich és Nagyenyed között létesített kapcsolatot, hanem egy olyan viszonyrendszert is kialakított tudóskollégáival, melynek jóvoltából 1800-ig Svájcban mintegy hetven nagyenyedi diák tanulhatott.

Hegyí Ádám a másik nagy svájci szellemi központ, a bázeli értelmiség ismereteit tárta föl a nagyenyedi kollégiumról a 18. században, illetve azt, hogy milyen szerepet játszott a bázeli egyetem az enyedi diákok támogatásában. Bazel a 18. században az egyik legfontosabb „peregrinációs célpontnak” számított a magyar protestáns értelmiség körében, mintegy 215 diák beiratkozásáról vannak adatok. Bár a nagyenyedi diákságnak csak töredéke jutott el a svájci egyetemre, az 1760-as években egy egységes jellemzőkkel rendelkező erdélyi diákcsoport tanult ott. Hegyí Ádám aprólékos kutatással tárta föl, kik tartoztak ebbe a csoportba és melyek ezek a fontos jellemzők. A csoport tagjai eszerint erdélyi főnemesi családokból származtak, s nagyjából azonos időben jogot tanultak, tagjai a három Teleki gróf: József, Sámuel és Ádám, valamint gróf Bethlen Farkas, Toldalagi László báró és Rhédei Ádám gróf. E kör tagjai közül Teleki Sándornak és Sámuelnek, de rajtuk kívül Pápai Páriz Imrének, Kovács Józsefnek azután központi szerepe volt az iskola külföldi támogatásának szervezésében, a peregrinus diákok ösztöndíjainak megszerzésében. Főleg utóbbiak törekvéseinek eredménye volt az is, hogy sikerült ébren tartani a bázeli kanton, a zürichi egyház és általában a svájci értelmiség figyelmét a magyarországi protestánsok irányába.

A peregrináció témakörének harmadik dolgozatában Bozzay Réka az erdélyi diákok 17–18. századi egyetemjárását vizsgálta a leideni egyetemen. Ebben az időszakban összesen 655 magyar diák iratkozott be, melyből legalább 260-an voltak erdélyiek. Korrekt, konkrét statisztikai adatokra és a fennmaradt misszilis forrásokra támaszkodó példákra épített analízisének végkövetkeztetése, hogy Leiden igen fontos szerepet töltött be az erdélyi és magyarországi diákok peregrinációjában, s jelentősége e téren 1793 után csökkent, ami Hollandia francia megszállásának volt köszönhető, valamint a németországi egyetemek egyre népszerűbbé válásának.

A következő három tanulmány konkrétan a nagyenyedi kollégiumban folyó szellemi életéről, annak tanáiról, s magáról a kollégium történetéről szól. Nagy Levente egy nagyon érdekes párhuzamot von a kollégium két híres tanára, Nadányi János és Pápai Páriz Ferenc tanársága között, akiknek szakmai hírnevét később Bod Péter is öregbítette. Módszere célravezető, hiszen a párhuzamba állítással több szempontból tudja tevékenységüket értékelni, mintha külön-külön portrét rajzolt volna róluk. A két, külföldi akadémiákat megjáró, kiváló tudós-tanár sorsában az volt a közös, hogy mindkettőjük ellen „komolyabb diákelégedetlenség nyilvánult meg”. Nagy Levente ennek okát abban látja, hogy a diákok természetes módon igyekeztek ellenállni a 16–17. században Európa-szerte egyházi és társadalmi szinten egyaránt megnyilvánuló fegyelmezési elméletnek és gyakorlatnak, melynek szellemiségét a két tudós Nagyenyeden is alkalmazni próbálta. Krizsbai Jenő Ajtai Abód Mihály kimagasló tanáregyéniségének portréját rajzolta meg, aki oktató, nevelő és iskolaszervező tevékenységének köszönhetően tűnt ki kollégái közül a 18. század derekán. Ajtai tanárságának idején kezdődött el egyfelől a kollégium anyagi és szellemi föllendülése, melynek alapját ő teremtette meg a gazdasági alapok megszilárdításával. Másrészt 1748-ban vezetésével elkészült egy egységes kollégiumi tanterv (*Methodus Studiorum*), s gazdag könyvtárat szervezett. Mindezt Bod Péter leírásaiból tudjuk meg, valamint azt is, hogy nemcsak szervezőképessége miatt tisztelték kollégái és diákjai, hanem többek között bámulatba ejtő természet-tudományos és történeti ismeretei miatt is.

Rácz Emese Pápai Páriz Ferenc nagyenyedi kollégiumtörténete kéziratos forrásainak nyomába eredt. Maga a mű nem ismeretlen a szakemberek számára, ugyanakkor a kézirat pontos leírása, keletkezéstörténete, datálása, a fennmaradt kéziratos példányok egymáshoz való viszonya, de még a szerzőség kérdése is feltáratlan volt eddig. Mindennek körülményeit aprólékos szakértelemmel tisztázza a szerző, és meggyőző érveket sorakoztat föl Pápai szerzőségét illetően is. Eszerint a kézirat valamikor 1704–1707 között keletkezett, 18 lap terjedelmű, autográf. Lelőhelye a kolozsvári Akadémiai Könyvtár Kemény József gyűjteménye, hasonmását nagyenyedi Bethlen Könyvtárban őrzik. Rácz Emese tanulmányában a kéziratot tartalmi szempontból is részletesen bemutatja: felépítését, s a kéziratban közölt kollégiumi levelezést, benne Pápai levélváltását az Odera-frankfurti stipendium ügyében. Mindennek azért is van nagy jelentősége, mert Bod Péter református egyháztörténetének megírásakor beépítette sajátjába Pápai e munkáját, amely a rendszeres iskolatörténet-írás és egyháztörténetírás első erdélyi alkotásának tekinthető.

A kötet első nagy tematikai egysége Viczián István tanulmányával zárul, aki annak a nagyon érdekes jelenségnek eredt a nyomába, mely szerint látványosan megnőtt a 18. század végén németországi egyetemeken járt erdélyi diákok ásványtan iránti érdeklődése. Teleki Sámuel és Domo-

kos, Antal János, Bethlen Elek, Gyarmathi Sámuel és Fogarasi Sámuel érdeklődésének közös vonása ugyanis a felvilágosodás egyik eszményképének tárgyi jelenségei iránti fogékonysága, az ásványok aprólékos ismerete és gyűjtése volt. Mindez azonban nemcsak egyfajta Németországból kiinduló „divathóbort” volt, hanem egy önmagán túlmutató tudománytörténeti és művelődéstörténeti jelenségre utal: a gyűjtők részéről nem pusztán csak érdeklődés tárgya, hanem a tudományos levelezés, a németországi professzorokkal, sőt, arisztokrata körökkel fenntartott kapcsolatok egyik alappillére.

A kötet második nagy fejezetének tanulmányai már konkrétan Bod Péter életkörülményeiről és lelkési szolgálatáról szólnak. Feiszt György a tudós családi nemességének és címerének ered nyomába, melynek körülményeit rekonstruálja. Csoma Zsigmond rendhagyó aspektusból vizsgálja Bod Péter Önéletírását: a református lelkész minden jel szerint folyamatosan végzett időjárás feljegyzéseket, s ezeket, valamint gazdaság- és természetföldrajzi megfigyeléseit beépítette abba. Üdvözlendő, hogy a történeti ökológia tudományának elemzési szempontjait felhasználva Csoma Zsigmond ráirányítja figyelmünket Bod Péter mentalitásának egyik alapvető vonására: sokrétű látásmódjára, hiszen a „gazdálkodó lelkész” megfigyelései egyaránt fontos forrásai a korabeli történeti, éghajlat-történeti, gazdaságtörténeti kutatásoknak, de a néprajznak és a népi gyógyítást kutató orvostörténetnek is.

Veres László Bod Péter 1743–1749 közti felhévizi szolgálatának történetét, körülményeit tárja elénk a lelkész nyomtatásban megjelent munkái, valamint egy újonnan feltárt kéziratos forrás, az Olthévízi Református Egyházközség tulajdonában lévő, a lelkészek által hivatalból vezetett napló alapján. Bod Péter három éves hollandiai tartózkodása után Bethlen Kata meghívására vállalta el az olthévízi udvari szolgálatot. Veres László részletesen leírja ennek a hat éves szolgálatnak a történetét, a lelkész feladatait, szól az ebben az időszakban zajló építkezésekről. Ez az időszak ugyanakkor az elmélyülés és a tudományos munka, a *Szent Írás Értelmére Vezérlő Magyar Leksikon*, a *Szent Bibliának Historiája* című művek megírásának időszaka is. – A felhévizi szolgálatot a magyarigeni húsz éves szolgálat követte, melynek legfontosabb körülményeit Gudor Kund Botod foglalta össze. Ennek egyik területe az a nagyarányú építkezés, melynek következtében a település és környéke mintegy szakrális központtá vált. Az *Igeni Református Egyház Diáriuma* alapján a szerző sorra veszi az építkezéseket, mely keretet ad további mondanivalójának: Bod Péter környezete, életkörülményei ismerettségének, lelkési tevékenysége, társadalmi élete, gazdálkodása, mindennapi életvitele, családi viszonyai, tudományos tevékenysége bemutatásának.

A 18. századi értelmiségi és tudós létforma alapvető megnyilvánulása volt a levelezés. Dáné Hedvig a prózai levél műfajának jellegzetességeit kutatva jutott el Bod Péter Cserei Mihályhoz írt missziliseihez. Egybegyűjti, körülhatárolja forrásbázisát, kutatástörténeti összefoglalót ad, majd azt a kérdést exponálja, hogy mit is jelentett Bod Péter számára a levélírás: szükséges létformát, mind a magánéletében, mind pedig közéleti tevékenysége, tudományos kapcsolattartásának szempontjából. Az írás nagy érdeme, hogy közli Bod Csereihez írt eddig két ismeretlen levelét. Sajnos a forrásközlés tipológiailag nem tökéletes (184–188.), a behúzások következtelensége zavaró. Nem világosak a szövegek közlés elvei, illetve nem közli azokat a szerző, ezért némi fejtörést okoz, hogy például mikor találkozzunk bizonytalan olvasattal (talán zárójelbe tett kérdőjel utal erre). A rövidítéseket minden bizonnyal saját betoldásként kapcsos zárójelben oldja föl, a 188. oldal „s al./Tit.:” és „N.ajtán” rövidítése, valamint a hónapok nevei azonban feloldatlanok maradtak.

Györfi Dénes *Bod Péter újratemetése* című közleménye a kultusztörténeti írások sorába tartozik. Az eddigi feltárt kútfők alapján először Bod Péter elhalálzásának dátumát igyekszik meghatározni, amit eddigi ismereteink szerint nem lehet pontosan tudni, 1769. március 8-án vagy 9-én történt. Újratemetése — melynek körülményeit a szerző részletesen leírja — úgy vélem, egy olyan szerves folyamatba illeszkedik, melynek során a korabeli magyar politikai vezetés nagy, országos esemény szintjére emelte történelmi és politikai nagyságok temetését, illetve hamvaik újratemetését a történeti tudatformálás és politikai befolyásolás céljából (lásd pl. Kossuth Lajos temetése, II. Rákóczi Ferenc és bujdosótársai, Thököly Imre hamvainak hazahozatala). Bod Péter esetében mindez egy magyarigeni emlékoszlop felállításának tervével indult (1905), s egy méltó emlékmű felállítása mellett a Bod Péter születésének 200. évfordulójára tervezett ünnepség tervével folytatódott (1912). Ennek folyományaként került sor sírjának azonosítására, hamvainak feltárására és a református templom melletti újratemetésére. A szervezők az újratemetést országos szintű eseményként kívánták prezentálni, de megkésve küldték szét a nagyszámú meghívót Erdély és Magyarország valamennyi fontos tudományos, irodalmi, közművelődési, társadalmi intézményének, s emiatt nem minden meghívott képviseltette magát. Györfi Dénes leírása alapján úgy tűnik, a hamvak újratemetésének ünnepsége is oly módon zajlott, ahogyan az ország-

gos, hasonló kultusz-kialakító, kultusz-formáló megmozdulások: szónoklatok hangzottak el, énekkar szerepelt, természetesen elhangzott a Hymnus és a Szózat, s ünnepi díszkiadvány (ún. történelmi vázlat) is készült, ami Bartók Dénes magyarigeni református lelképásztor munkája. Bár a tanulmányból sajnos nem derül ki, hogy miért nem elégedtek meg a szervezők az előzetes tervvel, ti. az emlékmű, illetve emlékoszlop állításával, s hogy ki kezdeményezte az exhumálást és az újratemetést, annyit a leírtakból sejthetünk, hogy esetleg Bodrogi János történelem tanár ötlete lehetett, aki méltó emléket és síremléket kívánt állítani ily módon Bod Péternek. Mindez elérte célját: a magyarigeni síremlék a Bod-kultusz kiindulópontjává, legfontosabb színterévé vált.

A tanulmánykötet harmadik nagy tematikai egysége a Bod Péter tudományos pályafutásának a közelmúltban feltárt fontosabb új eredményeit feltáró írásokat tartalmazza. Bellágh Rózsa Bod Péter irodalomtörténet-írói tevékenységének forrásai közül a *Magyar Athenas* forrásait, létrejöttének körülményeit tárta föl és méltatta, elhelyezve a művet a korabeli európai irodalomtörténet-írás koordinátái között. Fabiny Tibor egy másik Bod Péter alkotást elemzett, 1746-os tipológiai és emblematikai *Magyar Leksikonját*, melyben a fogalmi meghatározások után a szerző bemutatja a mű teológiai hátterét, majd részletesen sorra veszi a tipológia (mint látásmód, azaz a hitre, reményre és a vízióra, vagyis a bibliai alapokon álló jövőkép víziójára vonatkozó megjelenési formák) megnyilvánulásait Bod Péter művében, ezt követően pedig a tudós lelkész emblematikus gondolkodásmódjának vetületeit. Gróf László Bod Pétert mint az első magyar nyelvű világrész-térképek megjelentetőjét mutatja be, melynek lapjait George Matthaus Seutter *Atlas Novus*áról másolta, ám annak feliratait magyar nyelven írta, s mindezt egyháztörténeti munkájának (*Az Isten Vitézkedő Anyaszentegyháza...*, Bazel, 1760, 1777.) illusztrálására szánta. Gróf László aprólékosan tárja elénk a mű megszületésének és kiadásainak történetét, majd kartográfiai leírást ad a térképekről, egybevetve azokat a forrásmű, Seutter atlaszának szelvényeivel. Ezt követően Gróf László kitágítja a kutatás horizontját: annak a nagy munkának az eredményeit foglalja össze, mely a mű fennmaradt közgyűjteményi példányai összegyűjtésének eredményeképpen született. Statisztikai elemzésekkel megállapítja, hogy a második kiadás kb. 250 példányban jelent meg, nem minden kötetben voltak térképszelvények, s a két kiadás példányai nem Erdélyben, hanem a mai Magyarország területén maradtak fenn nagyobb számban. Itt jegyzem meg, hogy mivel külföldi nagyobb könyvtárakban — kivéve a British Lybraryt — egyetlen példány sem maradt fenn, indokolt lett volna a tanulmányban jelezni, hogy Bod Péter művét minden valószínűség szerint a 18. századi Magyarország határain kívül nem terjesztették, vagyis művét nem az európai közönségnek, tudósoknak, diákoknak, hanem a hazaiaknak szánta. Ezt támasztja alá a fennmaradt térképek mai országonkénti megoszlása is, valamint a magyar nyelvű kolofon („Ki adatott Basileában: Im-Hof Rodolf János által, 1760.”)

Gudor Kund Botond *Kartográfia, történelem és eredetkutatás Bod Péter (1712–1769) térképében* című precíz, ötletgazdag, kiváló megfigyeléseket tartalmazó tanulmánya a kötet kiemelkedő írásaként gyakorlatilag Bod Péter életművét a korabeli európai, magyarországi és erdélyi térképészet-történetben helyezi el. Rendkívül fontos megállapítása, hogy Bod Péter „felismerte a földrajztudomány hasznosságát és szükségszerűségét egy modern történelmi értékelés kialakításában”. – Véleményem szerint nem Bod Péter volt az első, aki ezt felismerte, hanem Bél Mátyás, akinek jelentőségét a korabeli magyarországi történeti kartográfia tudományágát illetően is a szerző amúgy nagyon helyesen mutatja be, s aki Tomka-Szászky Jánossal és Mikoviny Sámuellel együtt e tudományt Magyarországon európai színvonalon művelte, ahogyan erre a szerző maga is rámutat. A „Tudós triász”, ahogyan Gudor Botond nevezi őket, egy olyan komplex összefüggérendszerben vizsgálta Magyarország történetét (kartográfiai, néprajzi koordináták, mindez helyi, országos és regionális szinten egyidejűleg), amely Bod Péter számára ismert volt, s az előmunkálatok során kritikai szempontú, megfelelő kiindulási alapot jelentettek. Gudor Botond kimutatja továbbá, hogy Bod Péter helyenként átvette és sikeresen alkalmazta Bél Mátyás és köre államelméleti iskolájának „tudományarzenálját”. Ezt követően kerül sor a tanulmányban a térképszelvények nagyon alapos, korrekt elemzésére. Az elemzés során felmerülő témák közül talán a legizgalmasabb a magyarok eredettörténetének kartográfiai-történeti vetületei. Bod Péter az eredetvizsgálat során a földrajzi nevek tekintetében is felhasználta elődei geopolitikai-történeti ismereteit, ő volt az első ugyanakkor, aki a magyarok vándorlását összefoglalóan ábrázolta az Ural hegyégtől a Kárpát-medencéig.

A szerkesztők minden bizonnyal Verók Attila Martin Schmeizelről, a historia litteraria egy másik művelőjének Czvittinger-kötetéről szóló írásának közlésével kívánták ráirányítani a figyelmet Bod Péter irodalomtörténeti, tudománytörténeti forrásait feltárásának szükségességére, jelenségeire.

Schmeizel ugyanis Czvittinger *Specimen Hungariae literatae* (Frankfurt–Leipzig, 1711.) című munkája nyomán egy irodalmi vagy tudóslexikon összeállítását tervezte, melynek gerincét az erdélyi magyar, szász és román írók jelentették volna. A tanulmány szerzője felteszi a kérdést: mennyiben tudott egy német anyanyelvű tudós hozzájárulni a historia litteraria, ezzel pedig a magyar művelődéstörténet népszerűsítéséhez a 18. század első felében? Mindez ugyanis véleménye szerint alapját jelentette Bod Péter *Magyar Athenasának*. Feltárul a tanulmányban Schmeizel oktatói tevékenysége, melynek jelentősége a magyar művelődéstörténet szempontjából abban állt, hogy elsőként Európában generációkon át egyetemi szinten oktatta Magyarország és ezen belül Erdély történetét. Verók Attila egyben a 18. századi magyarországi forrásgyűjtés úttörőjét is tiszteli Schmeizelben. Annak feltárása azonban, hogy Schmeizel munkássága konkrétan hogyan hatott a *Magyar Athenas* szerzőjére, még további kutatásokat igényel.

A kötet záró tanulmánya, Egved Emese írása (*Gyulai Lajos Tymbaulese: A toldalék* címmel) Bod Péter sírvers-gyűjteményeinek, illetve *Hungarus Tymbaules* elnevezéssel illetett három műve percepciójának egyik látványos jelenségéről szól: Gyulai Lajos (1800–1857) gróf az egybekötött *Tymbaulesek* egyik példányába tiszta lapokat is bekötött és 1851-től folyamatosan újabb, epitáfium jellegű szövegekkel egészítette ki azokat – ezáltal egy sajátos, az irodalomtörténet- és a történetírás határán létrejött művet produkált.

A szerkesztők: Gudor Botond, Kurucz György és Sepsi Enikő tanulmánykötetükkel, mely angol nyelvű tartalmi összefoglalókat is tartalmaz, elérték céljukat: színvonalas, méltó ünnepi kiadványt készítették Bod Péter tiszteletére.

Kincses Katalin Mária

Nagy-L. István

A CSÁSZÁRI-KIRÁLYI HADSEREG 1765–1815

Szervezettörténet és létszámviszonyok

Pápa, 2013. 530 o.

Nagy-L. István hatalmas, trilógiának szánt vállalkozásának első kötetében mindenekelőtt az 1765–1815 (II. József társuralkodóságának kezdete és a Franciaország elleni koalíciós háborúk vége) közötti Habsburg Birodalom szabatosan császári-királyinak nevezett hadereje szervezeti- és fejlődéstörténetét mutatja be. Az előzményekre is utalva részletesen áttekinti a birodalmi hadvezetés hadászati- és harcászati gyakorlatának, továbbá hadkiegészítési- és hadszervezési rendszerének alakulását. Nem mellékesen az újabb kori osztrák és magyar, valamint nem kis részben a francia és angolszász hadtörténetírás nagy alakjainak aprómunkás forrásfeltáró hagyományát követve a magyarországi szakma ezen a területen fennállt régi adósságát is törleszti. Könyvészeti alapforrásként elsősorban Wrede monumentális munkáját (*Geschichte der k. u. k. Wehrmacht I–V 1898–1905*) felhasználva és helyenként korrigálva, az azóta született új eredményeket is beépítve, a számítógépes- és digitális technika lehetőségeinek kihasználásával tesz alapvetést. Impozáns bibliográfiai jegyzéke igazolja, hogy az említett művön túl sűrű hálóval merített a szakirodalomból, Lloydtól kezdve Károly főhercegen, Jominin és Clausewitzen át a kortárs szerzőkig és a legújabb internetes hivatkozásokig.

Gyűjtőköre természetesen az óriási elsődleges, főleg a bécsi Kriegsarchivban fellelhető levéltári forrásbázist is felöleli, nevezetesen az Udvari Haditanács (*Wiener Hofkriegsrat*), a Régi Tábori Akták (*Alte Feldakten*), az összefoglaló néven állománytáblák (*Musterlisten und Standestabellen*) körében számára leginkább használható állomány- és szolgálati főkimutatók (*Haupt Stand- und Dienstabellen*), továbbá a Nostitz-Rieneck udvari bizottság (*Hofkommission*) iratanyagát használta fel a szerző. Ezeket, a történelmi háttérrel és a hadügyi rendszert felvázoló, kutatói módszertanát bemutató bevezetést követően Nagy-L. István a könyv második fejezetében mintegy levéltári kalauzt szerkesztve, részletesen ismerteti.

A harmadik fejezet a szerző precizitását dicsérő, szisztematikusan sorjázó alfejezetekre bontva — az aprólékos tagolás a további részekre is érvényes — szervezettörténeti résszel kezdődik, sorba véve a Habsburg haderő fegyvernemeit, a gyalogságot, a lovasságot és a tüzérséget. Ezekben belül fejlődéstörténetében mutatja be a különböző csapattesteket és egyéb alakulatokat. Segít eligazodni a császári-királyi hadsereg nehezen átlátható struktúrájában, közérthető magya-